

Jóna György

A debreceni zsidó ifjúság csoportazonosságáról – egy empirikus vizsgálat metszetében

I.

A magyarországi zsidóság asszimilációja a második világháború utáni évtizedtől véget ért, ezt követően újabb, az előbbitől eltérő beilleszkedési stratégiák kezdtek kialakulni körükben, amelyek – főként – identitásváltásokban nyilvánultak meg. Elméleti kiindulópontunk ezért az, hogy a zsidóság csoportja integrációs (korábban asszimilációs) sémáit aszerint formálja, hogy azonosságtudatának belső, esetleg látens struktúrái, milyen szubsztanciális elemeket tartalmaznak (Taylor 1996). Természetesen az identitás módosulásait meghatározza az is, hogy a többségi társadalom miként viszonyul ehhez, illetve ezek átalakulásaihoz. Más szavakkal, elfogadjuk azt az empirikusan és teoretikusan is alátámasztott tényt, hogy az integráció és az identitás problematikája organikusan kapcsolódik egymáshoz, azok egymástól elválaszthatatlanok.

Tanulmányunk keretében tehát azt kívánjuk vizsgálni, hogy a debreceni zsidó fiatalok életében a rendszerváltás után létrejött, és még napjainkban is alakuló, új identitás keretei – amit etnikai identitásnak nevez a társadalomtudományi szakirodalom – napjainkban miként érvényesülnek. Nem fogjuk aprólékosan bemutatni a zsidó etnikai identitásra vonatkozó elméleteket, ezek interpretációját és bizonyítását – többek között – Karády Viktor és Kovács András már elvégezték helyettünk. Úgy véljük azonban, szükségszerű felvázolnunk e koncepció központi gondolatait társadalomtörténeti folyamatokba ágyazva azok számára, akik ezt még nem ismerik – a második fejezetben ezt a feladatot végezzük el. A harmadik részben azt fogjuk bemutatni *empirikus kutatásunk* eredményeinek felhasználásával, hogy a debreceni fiatal (18–25 év közötti) zsidók csoportjában hogyan alakultak ki az etnikai identitás határai, milyen intenzitással funkcionálnak, valamint kommunikációjukban, cselekvésükben és jövőképükben ezek miként nyilvánulnak meg.

II.

Az 1867-es kiegyezést követően a magyar zsidók és nem zsidók egyaránt nagy reményeket fűztek a köztük informálisan megkötött „asszimilációs társadalmi szerződés”-hez (Karády 1997a), melynek lényege, hogy a konzervatív és liberál-

lis nem zsidó nemesség – politikai hatalmát megtartva – megengedi a zsidóság tagjainak, hogy teljes mértékben betagozódjanak a magyar társadalomba. A zsidó fél ezért cserébe vállalta, hogy elsajátítja a magyar nyelvet, a magyar nemzet iránti hűségét kinyilvánítja, valamint *a hazai gazdaságot modernizálja*. A zsidóság tartotta magát a „szerződésben” foglaltakhoz, amire egyértelmű bizonyíték volt a 19. század második felében végbement iparosodás, technológiai modernizáció, a bankrendszer kiépülése és a kereskedelem kiszélesedése. Ennek az asszimilációs folyamatnak persze a későbbiekben további lendületet adtak azok a jogszabályok is, melyeket már írásban rögzítettek. Ide sorolható, többek között, az 1867. évi XVII. tc. (az úgynevezett emancipációs törvény), amely az „izraeliták egyenjogúsításáról polgári és politikai jogok tekintetében” titulust viselte. Ezzel az országgyűlés törvénybe iktatta a zsidóság emancipációját. A másik fontos jogszabály az 1895. évi XLII. tc. volt (közismertebb nevén: recepció törvény), mely kimondta a zsidó vallás egyenjogúságát.

A dualizmus évtizedei a hazai és a debreceni zsidók életében az intenzív asszimiláció jegyében teltek el, ami – szociológiai értelemben vett kemény változókkal és más – statisztikai indikátorokkal egyértelműen mérhető. Vagyis anyanyelvüként sajátították el a magyar nyelvet, általánosan elfogadottá vált a névmagyarosítás, a valláselhagyás, a kitérés, nőtt a vegyes házasságok száma, a gazdagabb izraeliták körében egyre gyakoribb lett a bárósítás és a nemesítés (Karády 1997b). A debreceni zsidóság nyelvi asszimilációjáról néhány statisztikai adat is rendelkezésünkre áll: 1880-ban a debreceni római katolikus vallású emberek 90,2%-a, 1910-ben 95,5%-a vallotta azt, hogy magyar az anyanyelve. Ugyanebben az időszakban az evangélikus vallású személyek csupán 66,4%-a mondta ezt el magáról, míg *a zsidóságon belül ez az arány* meghaladta a 98%-ot (Karády 1997b: 170–171).

1933-ban kereken százan léptek ki a debreceni izraelita felekezetből, 1936-ban 150-en, 1938-ban 510-en, 1939-ben pedig 485-en. Drasztikus emelkedés 1944-ben volt, amikor a németek elfoglalták Magyarországot; ebben az évben 1295 debreceni zsidó vallású személy hagyta el felekezetét (Karády 2001: 271–272). Az igazsághoz hozzátartozik, hogy amikor a náci csapatok bevonultak hazánkba, a valláselhagyók száma a külső nyomás miatt nőtt ilyen magasra, ez az ugrásszerű növekedés inkább menekülési stratégiának tekinthető, mintsem belső indíttatásból történő asszimilációs cselekvésnek.

A magas névváltoztatási tendencia nemcsak általában a magyarországi, hanem a debreceni zsidók körében is megfigyelhető volt, legnagyobb mértékben az úgynevezett szekularizált szakmákban az orvosok és az ügyvédek között. A tanárok csoportjában a névmagyarosítás kisebb mértékben jelentkezett ebben az időben, mert ekkor még az oktatásnak szerves részét képezte a vallási dogmák bemutatása és gyakorlása (Karády 2001: 163–165).

Az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy a magyarországi, a debreceni zsidóság asszimilációja nagyjából *azonos* ütemben folyt a szóban forgó évtizedekben.

Az asszimilációnak ezt a viszonylag békés időszakát – a legtöbb társadalomtudós szerint is – a trianoni békeszerződés szakította meg, mivel ezután politikailag, államilag is támogatottá vált a kirekesztő, antiszemita nacionalizmus. A beilleszkedés informális szerződésében foglalt kritériumokat a nem zsidó fél önkényesen kezdte megváltoztatni a zsidóság kárára, a mércét egyre magasabbra emelte, míg végül teljesíthetetlen feltételeket szabott meg. E végrehajthatatlan kritérium a „magyar nemzetkarakter, a *magyar mentalitás* elsajátításának követelményében”, és a magyar *származás* túlhangsúlyozásában testesült meg (Kovács 1988: 608). Ez utóbbi feltételnek, természetesen, az izraelita fél képtelen volt eleget tenni.

A 20. század első harmadára tehát már láthatóvá vált, hogy a zsidók asszimilálódtak mindenben, amiben csak lehetett, *ám* ez mégsem oldotta meg konfliktusokkal terhelt helyzetüket a magyar társadalmon belül. Továbbra sem tűntek el azok a sztereotíp, irracionális világértelmezések, melyek arra motiválták a többségi társadalom tagjait, hogy a zsidóságot vonatkoztatási csoportként kezeljék, értékeljék. Ez vezetett el – többek között – a holocausthoz, mely nagy véráldozatokkal járt a debreceni zsidóság körében is. 1930-ban 10044 zsidó élt a városban, 1941-ben 9142, a holocaust után, 1949-ben már csak 3252. Ez azt jelenti, hogy a holocaust következtében a debreceni zsidóság közel kétharmada vesztette életét (Zeke 1990: 188–190).

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy – az asszimiláció vonatkozásában – a reménytelenség, kiúttalanság és a becsapottság érzése jellemezte a zsidó aggregátumot az első világháború végétől a holocaust végéig, illetve még az azt követő évtizedben is.

Egyértelművé vált a helyzet: az asszimiláció tradicionális stratégiája nem folytatható tovább a népirtás után, hiszen nem járt sikerrel, de szükség volt egy újabb konstruktív integrációs stratégiára, melynek belső mechanizmusai, sajátosságai akkor még nem artikulálódtak. Ezt a szituációt tovább bonyolította az, hogy a holocaust után megváltozott a hazai zsidóság összetétele, mert a népirtás főként a vidéki izraeliták köréből szedte áldozatait, akik bár bekapcsolódtak korábban az asszimiláció kontinuitásába, de korántsem olyan intenzitással, mint a fővárosi, polgárosodott zsidóság. Azok pedig, akik a holocaust után életben maradtak és meg akarták őrizni vallásukat, hagyományaikat, szokásaikat (ez országos szinten kb. 40–42 000 főt jelentett), azok 1957 végére elvándoroltak Magyarországról. Így itthon maradtak azok a zsidók, akik az – ekkor még bizonytalan formájú és tartalmú – betagozódást választották. Mint említettük, a tradicionális beilleszkedés „híveinek” aránya lecsökkent, hiszen az „asszimilációs társadalmi szerződés”-t végérvényesen hiteltelennek, feleslegesnek, teljesíthetetlennek nyilvánították, az életben maradt magyar zsidóság pedig, bizonyos fokig,

szekularizálódott. (Mindez persze nem jelenti azt, hogy a strukturális asszimiláltság identifikációs jegyei végleg eltűntek volna az érintettek személyiségszerkezetéből.) A kollektív önazonosság problematikája ezért még bonyolultabbá vált számukra, hiszen egy vallásos attitűddel rendelkező zsidó embernek nem jelent gondot pontosan meghatározni saját identitását. Azonban, ebben a nagymértékben szekularizált és teljesen asszimilálódott zsidó közösségben, a sorozatos kudarcok ellenére, mégsem mérséklődött a betagolódás és a teljes integráció iránti igény. A kérdés csak az volt, *milyen módon* valósítsák meg ezt a vágyukat. Később a Kádár-rendszer ideológiája azt a látszattmegoldást adta erre a szükségletükre, hogy csatlakozzanak mindnyájan egy új emberideálhoz, ahol nincs zsidó és nem zsidó: vagyis a nemzetközi szocialista embertípushoz. Sokak ebben a totálisan homogenizáló, internacionalista összeolvadásban vélték felfedezni a harmonikus együttéléshez vezető utat, talán pont ezért is volt a zsidóság elég széles körében elfogadott az 1950–60-as években a marxizmus (Győri 1997).

A kádári kényszerintegráció térhódítása következtében a zsidóság kompenzatorikus mobilitása kiteljesedett, ami egyébként már a második világháború után elkezdődött. Felemelkedésükkel párhuzamosan azonban számos társadalmi rétegnek jelentettek konkurenciát például a munka világában, ezért újra kompetitív viszonyok artikulálódtak zsidók és nem zsidók között, ismét vonatkoztatási csoportként kezdték kezelni az izraeliták közösségét. Vagyis, a kádári integráció is rövid idő alatt csődöt mondott a többségi társadalomban megjelenő előítéletek növekvő intenzitása miatt.

Mindezt tovább bonyolította az, hogy a hazai zsidóság közösségén belül még elfogadottabbá vált az a nézet (ami már jóval 1945 előtt kialakult), hogy beilleszkedésük csak akkor válhat sikeressé, ha egyre inkább elszakadnak vallásuktól, tradícióiktól, szimbólumaiktól, és ha a zsidó identitásuk megélése iránti igényt *teljesen elfojtják* magukban – ez számos alkalommal szorongással, önértékelési zavarokkal, és nem egyszer más egyéb pszichés problémákkal járt együtt (Kovács 1992b). Végül is, a paternalista politikai ideológia nem hozta el a zsidóság számára a megoldást ezekre az égető kérdésekre, sokkal inkább elodázta azokat, sőt, újabb problémákat hozott magával.

Az 1980-as évek végére a hazai zsidó identitás átalakulásáról és az abból adódó betagozódás tendenciájáról Kovács András a következőket írja: „A mai Magyarországon élő zsidóság legnagyobb része paradox helyzetben van: az elmúlt évszázad folyamán elvesztette a zsidó tradícióhoz, valláshoz való kötődését, nem alakított ki nemzeti, nemzetiségi vagy kisebbségi tudatot, de a környező társadalom ennek ellenére csoportként tartja számon, és bizonyos társadalmi konfliktusokban önmaga számára is »vonatkoztatási csoportot« jelent.” (Kovács 1988: 605)

Az 1989-es rendszerváltás után viszont felszabadultak – pontosabban szólva, felszabadulhattak – a szóban forgó elfojtott pszichés tartalmak, így kezdtek – bizonyos mértékig – megerősödni és kikristályosodni a *konstruktív zsidó identitás*

artikulációja iránti belső igények. „De vajon mi ennek az identitásnak a tartalma? Vannak olyanok, akik az egyetlen megoldást a zsidó vallási tradícióhoz való visszatérésben látják, mások pedig nemzeti, nemzeti kisebbségi identitás kialakítására törekkenek. A pozitív identitást keresők közül azonban a legtöbben etnikai identitásként határozzák meg identitásuk pozitív tartalmát.” (Kovács 1992b: 289). Egy másik aspektusból úgy lehet meghatározni ezt, hogy az érintett csoport a „zsidóságot és az asszimilációt konfliktusmentesen vállalhatóvá tévő identitást szeretne kialakítani. Számukra a zsidóság magyarországi története magyar történelem, egy sajátos helyzetben lévő társadalmi csoportnak a többiekétől eltérő, de velük egy keretben zajló története. Erre a nemzeti történelmen belüli saját történelemre kísérlük meg pozitív identitásukat építeni. Ezt az identitást sokszor etnikai identitásként definiálják.” (Kovács 1992a: 283).

Az etnikai identitás – számos egyéb befolyásoló tényező mellett – azért alakult ki, mert az asszimiláció és a kádári kényszerintegráció képtelen volt maradéktalanul megszüntetni azoknak a kognitív és emocionális struktúráknak a működését, azokat a rossz beidegződéseket, amelyek abban erősítették a többségi társadalmat, hogy az továbbra is referenciacsoportként kezelje a zsidóságot. Az etnicitás ezzel szemben egy olyan új szervező elv, amely kohéziós erőként jelenik meg az izraeliták közösségében, és ennek segítségével újradefiniálják önazonosságukat, azok határait, kereteit, így a társadalomban betöltött pozíciójukat is; elveszítik korábbi reaktív jellegű identitásukat, fokozatosan megszabadulnak vélt és valós stigmatizáltságuktól, valamint kioltják a velük szembeni előítéletek potenciálját. Mindez – vélhetően – adekvát feltételeket szolgáltat majd a jövőben ahhoz, hogy a magyarországi (és a debreceni) zsidóság úgy tudjon integrálódni a társadalom különböző rétegeibe, hogy ne alakítson ki magában újra destruktív önazonosságot, és a későbbiekben a többségi társadalom tagjai se értékeljék őket vonatkoztatási csoportként.

Más szavakkal: a napjainkban élő magyarországi zsidó fiatalok szülei elfojtották magukban a zsidó identitásukkal kapcsolatos princípiumokat, valamint preferenciákat, helyettük reaktív, bizonytalan és képlékeny formájú önazonosság jellemezte őket, amivel gyermekeik már szakítani akarnak. A zsidó etnikai csoportazonosság kereteinek kialakulása tehát a fiatalok generációjában figyelhető meg leginkább (Kovács 2002), mi is ezért vontuk a zsidó ifjúság csoportját empirikus vizsgálat alá.

Ezen a ponton persze rögtön felmerül a kérdés, hogy miként valósulhat meg az integráció, ha a fiatalabb zsidóság részben az endogámiát, valamint a kapcsolati homofília erősödését választja, egyszóval: az etnicitás útjára lép. Mindez vajon nem ahhoz járul-e hozzá, hogy a két entitás között a társadalmi távolság tovább nő? A válaszunk erre a kérdésre, hogy inkább nem, mint igen. Ugyanis, az etnikai identitás ebben a kontextusban azt jelenti, hogy a zsidó konglomerátum tagjai konstruktív önmeghatározásuk által integrálódnak a társadalom szerkezetébe (erről fentebb már szóltunk). Az etnicitás azonban nem egy hermetikusan

zárt csoport kritériumait teremti meg. Épp ellenkezőleg. A pozitív önértékelés és identitás teszi lehetővé azt, hogy a zsidó fél az integráció feltételeinek eleget tegyen, hiszen a nem zsidó társadalmi csoportoknak is könnyebb a viszonyrendszerüket meghatározni egy kikristályosodott, illetve kikristályosodó, konstruktív csoportazonossággal rendelkező közösséggel (Honneth 1997). A zsidó konglomerátumok tehát nem válnak zártabbá, hanem sokkal inkább kinyílnak úgy, hogy közben konstruktív identitásukkal organikusan kapcsolódnak saját társadalmi osztályukhoz. Vagyis, csak első ránézésre tűnik úgy, hogy nőnie kell a distanciáknak az érintett közösségek között az etnicitás miatt, valójában ennek nem feltétlenül kell így lennie. Teljes mértékben egyetértünk Heller Ágnessel, aki egy helyen azt írja: „Hiszen voltaképpen minden kultúra egyenlő, mindenki egyenlő, ha pedig egyenlő, akkor az asszimiláció nem megy. Ekkor tehát egyetlen igazi integráció létezik: az etnikai integráció, mert az etnikai integrációban nincs asszimiláció.” (Heller 2001).

III.

Röviden ennyit a zsidó etnikai identitás elméletéről. Ebben a fejezetben a debreceni zsidó fiatalok csoportjában elvégzett empirikus kutatásunk eredményeit fogjuk közölni – összesen 27 szociológiai, félig-strukturált interjút vettünk fel 2004-ben. Vizsgálatunk során arra voltunk kíváncsiak, hogy az etnikai identitás határai kialakultak-e körükben, és ha igen, milyen intenzitással funkcionálnak ezek a keretek, úgymint „a különös magyar-zsidó történelem, a sorsközösség tudata, az üldöztetés emléke, a zsidó családokban megfigyelhető speciális, szocializációs mechanizmusok, a zsidó-polgári életviteli stratégiák, kulturális preferenciák és szokások, a zsidó államhoz fűződő különleges érzelmi viszony” (Kovács 1992b: 290). Interjúkérdéseink strukturáltsága és az alkalmazott metodikai rendszert adekvát alapot teremtettek ahhoz, hogy országos szintű reprezentatív kutatásokkal összehasonlíthatóvá váljanak. Ezt az összehasonlítást azonban jelen tanulmányunkban nem tudjuk mélyebb összefüggéseiben elemezni, mert az szétfeszítené írásunk kereteit – ez egy leíró jellegű vizsgálat. Ehelyett csak röviden jelezzük, hogy a debreceni zsidó fiatalok csoportazonosságának sajátosságai milyen hasonlitanak vagy térnek el az országostól.

Vizsgálati populációnkba nemcsak vallásos zsidó fiatalok kerültek be, hanem olyanok is – és főként ilyenek voltak túlsúlyban –, akik nem vallásosak, nem járnak zsinagógába, nem vagy csak néha járnak zsidó kulturális szervezetekbe, de zsidónak tartják magukat.

Legfontosabb megállapításainkat interjúrészletekkel támasztjuk alá, melyeket *dőlt* betűvel jelzünk.

Kutatásunk eredményei szerint a debreceni zsidó fiatalok csoportjában a szocializáció mechanizmusaihoz és a zsidó életviteli stratégiákhoz való viszonyrendszer sok tekintetben átalakult, kiegészült, bizonyos szegmensei pedig meg-

erősödtek saját szüleik szocializációs módszereihez képest. Ez azt jelenti, hogy a válaszadók döntő többsége úgy vélte: gyermeke nevelése során sokkal nagyobb hangsúlyt fog fektetni a zsidó tradíciók, szokások, gondolkodásmód, mentalitás, kultúra, esetleg még a vallás bemutatására, illetve átörökítésére is, mint ahogy azt az ő szüleik tették velük (bár ez utóbbi nagyon ritkán hangzott el). Minden egyes megkérdezett úgy gondolta, hogy gyermeke előtt nem fogja titkolni zsidó származását, ez a mechanizmus az etnikai identitás határai megvonásának egyik kardinális eleme. Korábbi vizsgálatokból tudjuk jól, hogy országos szinten – az 1970-es évek végétől majdnem a rendszerváltásig – ennek a folyamatnak pont az ellentéte volt dominánsabb – néhány kivételtől eltekintve (Erős–Kovács–Lévai 1985). Más szavakkal, *a debreceni zsidó fiatalok csoportjának legtöbb tagja bizonyos fokig eltávolodott attól a szocializációs mintától, gondolkodásformától, viselkedésmódtól, amelyet szüleitől sajátított el, és egy másik alternatívát, identitásstratégiát választott*. Mindez abban is megnyilvánul, hogy a válaszadók közel háromnegyedétől olyan választ kaptunk, hogy fiúgyermekét körül fogja metéltetni, ugyanakkor csaknem mindenki úgy nyilatkozott, hogy gyermekét, nemétől függetlenül, taníttatni fogja a héber vagy a jiddis nyelvre a többi világnyelv mellett.

„A gyermekeimnek mindenféleképpen el fogom mondani, hogy zsidó vagyok. Nem fogom ráerőltetni a zsidóságot, de meg fogom mutatni, hogy én zsidó vagyok, és úgy élek. De ezt nem lehet ráerőltetni.”

„A gyermekeimnek el fogom mondani, hogy zsidó vagyok. Ezt úgy akarom csinálni, mint édesanyám, elmondom, ki vagyok, hogy zsidó vagyok, ez mit jelent, a vallásnak mi a lényege, aztán hagyom, hogy válasszon.”

„Nagyon szeretném, ha a gyermekeim is bátran vállalnák majd zsidóságukat, erre bátorítani fogom őket. Azt is szeretném, ha a zsidó kulturális élet pezsgésében részt vennének. Elsősorban itt tud zsidó ismeretségeket kötni, ami elvezethet a zsidóság felé. Én is ott kaptam meg azokat a közléseket, amik a zsidóság felé irányítottak. Mikor először voltam egy ilyen közösségben, akkor döbbsentem rá, hogy zsidó vagyok, mit jelent ez nekem, hogy zsidó vagyok, és ez a gyerekeimnek is fontos lesz. Az, hogyha nem jár zsidó közösségbe, akkor nem tud kapcsolatot teremteni zsidókkal, és vége az egésznek. Tehát fontos az, hogy zsidó környezetbe kerüljön a gyerek, hogy zsidók között legyen. De ha nem érzi ott jól magát, akkor nem kötelezhetem rá.”

A megkérdezett csoport tagjainak valamivel több mint a fele kizárólag zsidó származású személlyel kötne házasságot, amit főként azzal indokoltak, hogy pozitív zsidó identitásuk határai és tartalmai a hétköznapi élet tágabb szféráiban így könnyebben érvényesülhetnek majd, személyiségük újabb komponensei jobban ki tudnak bontakozni egy hozzájuk hasonló, vagy majdnem hasonló identitású ember mellett. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem zsidó származású vagy vallású személlyel nem kötnének házasságot, de ilyen házastársi szövetség-

get csak akkor fogadnának el, ha partnerük teljes mértékben akceptálná a zsidó etnikai identitásukhoz kapcsolódó értékeket, preferenciákat.

„Ha odáig eljutok, hogy most már egy tartós kapcsolatot akarok, akkor valószínűleg fogja befolyásolni párválasztásomat, hogy zsidó legyen az illető.”

„Fontosnak tartom, hogy a szerelmi kapcsolataimban mindig elmondjam, hogy zsidó vagyok. Fontos, hogy úgy fogadjon el, amilyen vagyok. Ha ezt nem tudja elfogadni bennem, akkor inkább hagyjuk egymást békén, legyen vége az egésznek”

„Szerelmi kapcsolataimban még nem tartom fontosnak, hogy a párom zsidó legyen. Ez egyáltalán nem fontos. Viszont komolyabb kapcsolatban, esetleg házasságban már fontos lesz. Nem tudom, hogyan tudnék alkalmazkodni egy nem zsidó vallású, hagyományokkal rendelkező nőhöz. Teljesen másként nevelnék gyermekeinket, félek, ez állandó konfliktusokhoz vezetne.”

A zsidó etnicitás kereteinek következő manifesztációja, hogy a megkérdezettek – legyenek vallásosak vagy sem – egyre fontosabbnak tartják a zsidó szimbólumok hordását, tartását. Úgy vélik, ezek a jelképek is kifejezik a hazai zsidósághoz való tartozásukat, zsidó identitásuk ezekben is egyértelműen felszínre kerül, szabadon kibontakozik.

„A Dávid-csillagot hordom, mert fontosnak tartom, hogy látszódjon rajtam az, hogy zsidó vagyok. Hiányérzetem van, ha nincs rajtam a Dávid-csillag, mert én ezt már régóta megszoktam. Otthon van gyertyatartó, menóra és más zsidó szimbólumok, ami hozzátartozik az életemhez.”

Szinte mindannyian – néhány kivételtől eltekintve – rendelkeznek diplomával, a többiek még főiskolára vagy egyetemre járnak, de szilárd elhatározásuk, hogy a későbbiekben, akár még saját jólétük feláldozásával is, támogatni fogják gyermekeiket abban, hogy minél rangosabb felsőoktatási intézményben szerezzenek egy vagy több diplomát, illetve több idegen nyelven tanuljanak. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a tanulás nemcsak a zsidóságon belül jelenik meg mint központi kategória, hanem a nem zsidó aggregátumokon belül is. Mégis egyetértünk Karádyval, aki, kiváló tanulmányában, hosszas fejtegetés és számos vizsgálati eredmény analízisa után arra az eredményre jutott, hogy a magyarországi izraeliták körében a zsidó vallásból – bourdieu-i terminológiával élve – konvertálódott egyfajta elvilágiasodott intellektualizmus, ami speciális tanulási tradíciókat, valóságos intellektuális habitust szült az érintettek csoportjában. „Ez mennyiségi és minőségi túlliskolázottságban, sokszor a tanulmányi átlagot meghaladó teljesítményben, a szakképzettséget igénylő foglalkozások felé preferenciálisan irányuló társadalmi mobilitásban, a »magas« világi kultúra professzionális vagy amatőr művelésének igényében, valamint a művészeti szakmák iránti különleges befektetői érdeklődésben és észjárásbeli szokásokban egyaránt kifejezést nyer.

Az így létrejött új típusú, speciális tulajdonságokkal, viselkedésmóddal, gondolkodásformákkal rendelkező zsidó aggregátum újból egy informális szerződés megkötését kínálja fel a többségi társadalomnak. Ez az etnikai szerződés elutasítja a korábbi asszimilációs paradigmát, merőben eltérő kritériumokat határoz meg, a korábbi asszimilációs szerződést felváltja az integrációs szerződés.” (Karády 2001: 24)

Általánosságban tehát elmondható, hogy a debreceni zsidó fiatalok meg akarják őrizni, át akarják adni gyermekeiknek azokat a zsidó vonatkozású értékeket, attitűdöket – láttuk, néhányan a vallást is –, melyeket szüleiktől kaptak, de úgy, hogy azokat kiegészítik, szintetizálják olyan elemekkel, amelyek etnikai identitásukból származnak. Mindez, természetesen, nem jelenti azt, hogy magyar önazonosságukat perifériára helyeznék, esetleg elveszítenék. Épp ellenkezőleg, minden egyes megkérdezett magyar zsidónak definiálja magát, tehát zsidóságát egyáltalán nem tekinti stigmának.

„Én zsidó vagyok, mindenképpen. Én zsidónak tartom magam, aki Magyarországon született, Magyarországon élő zsidónak tartom magam.”

Saját tapasztalataik szerint ezzel a mentalitással, önértelmezéssel – mármint azal, hogy nem fojtják el magukban zsidó személyiségstruktúrájukat, de megtartják ezzel párhuzamosan magyar identitásukat is – csökkenthető az a társadalmi távolság, normalizálhatóvá válnak azok a csoportközi viszonyok, amelyek a zsidó és a nem zsidó entitások között megfigyelhetők.

A zsidó közösséghez és valláshoz való viszonyuk egészen különlegesnek mondható, ami szintén az etnikai identitás határvonalainak megjelenésére utal. Azon kevés debreceni zsidó fiatal számára, akik a vallási élet vérkeringésében aktívan részt vesznek, természetesen alapvetően fontos a zsidó közösségisége. Az ő arányuk nagyjából megegyezik hazánk zsidó fiataljainak zsinagógába járási szokásaival, a válaszadók közel fele nem, vagy ritkán jár zsinagógába (Kovács 2002: 10).

„A zsidó közösség közelébe úgy kerültem, hogy kitaláltam, meg akarok tanulni héberül. Az olyan jó, hogy beszélünk egy ilyen nyelvet. Az egész úgy kezdődött, hogy voltam Amerikában az unokatestvéremnél – apukám másodunokatestvérével –, ők Izraelben éltek és onnan mentek ki Amerikába. Tettszett, hogy ők beszélnek angolul, héberül, spanyolul, franciául, meg minden nyelven. Ekkor gondoltam, hogy megtanulok én is héberül. Az utcánkban lakik egy srác, ő jár zsinagógába, és ő mondta, hogy menjek el vele, ott van lehetőség erre, ott van nyelvtanár. Aztán végül héberül nem tanultam meg, de a társaságban benne maradtam.”

„Szerintem a vallásnak az a lényege, hogy te tartozz valahová, egy közösségbe kell járni, mert az ember egy szociális lény. Tehát szerintem társaság nélkül az ember halott. Ha nincs emberek között, és nem ismeri meg más emberek véleményét, akkor nem tud tágujni az ő látóköre sem. Erre nagyon jó például a debreceni zsidó közösség.”

„A zsidó közösség motivált arra, hogy a zsidóság felé forduljak. Megláttam a zsidó közösséget, összetartozást, a vallásnak a szépségeit megtaláltam, és ez arra késztetett, hogy én tényleg zsidó akarok lenni. Barátokat, együttérzést találtam, azt a háttérrel, ami kell az élethez. Egy öntudatot, hogy zsidó vagyok.”

„A zsidó hagyományokat akkor ismertem meg, amikor feljártam zsinagógába, közösségbe. Zsidók között éltem, rabbikhoz jártam a bar-micvá felkészítéséhez. Ekkor lettem részese a zsidóságnak, talmud-tórára jártam, egyre többet tudtam a zsidóságról. És fokozatosan egyre többet tudtam meg a zsidóságról. Akkor ismertem meg a betűket, akkor tanultam meg olvasni. Előtte nem volt tudatosítva, hogy zsidó akarok lenni, vagy a szüleim azt akarnák, hogy zsidó legyek. Végül is, én vállaltam fel, hogy zsidó akarok lenni, amihez a zsidó közösség sokat segített.”

A zsidó közösség fontosságát néhányan azzal is magyarázzák, hogy itt sokkal könnyebben tudnak kapcsolatokat kialakítani. Tehát nem a vallás gyakorlása az elsődleges számukra, hanem a közösséghez való tartozás – ez is egyértelműen a zsidó etnicitás kereteinek megjelenésére utal.

„Könnyebben barátkozom zsidókkal, mint nem zsidókkal, nem tudom, mi lehet ennek az oka, de ez így van. Amikor már mindketten tudjuk egymásról, hogy zsidók vagyunk, akkor könnyebben kialakul egy beszélgetés, barátság, mint egy vadidegen nem zsidóval. Nem azt mondom, hogy ezek a kapcsolatok mélyebbek, de könnyebben kialakulnak.”

A meglépő számunkra az volt, hogy azok is, akik csak a nagyobb ünnepek alkalmával járnak zsinagógába (vagy még akkor sem), egyre inkább nélkülözhetetlennek tartják a zsidó közösségben való aktív részvételt, gyakran összegyűlnék szervezett programok keretében. Úgy érzik, hogy bár nem vallásosak, de önazonosságuk kiteljesedésében, zsidó identitásuk pozitív tartalmakkal való felruházásában a zsidó közösségnek kardinális szerepe van – zsidó önazonosságuk központi szervező ereje tapasztalataink szerint *leginkább* ebben rejlik. (A debreceni zsidó fiatalok viszont ebben a vonatkozásban különböznek a magyarországi zsidó fiataloktól, mert az utóbbiak inkább a zsidóságot ért üldöztetés tudatát tartják az egyik legfontosabb kohéziós komponensnek (Kovács 2002: 13). A debreceniek esetében ebben a korcsoportban a legerősebb integratív tényező a zsidó – most mindegy, hogy vallásos vagy kulturális – közösséghez való tartozás, illetve annak élménye és nem a holocaust emléke. Ez is azt támasztja alá, hogy a zsidó identitás vállalása ma nem mindig jár együtt a valláshoz való visszatéréssel (Kovács 1997).

Ez a folyamat azonban nemcsak a debreceni, de az egész európai zsidóság körében megfigyelhető. David Graham a ma élő európai zsidóság identitásáról írott tanulmányában ezt a jelenséget a következőképpen írja le: „Am ha nem is minden zsidó fogyaszt kóser húst, látogatja a zsinagógát, vagy éppen választ zsi-

dót háztársául, ám ettől még egyértelműen zsidóként azonosítható. Talán azért, mert megkülönböztetően rájuk jellemző, »zsidó« egyetemes értékeket, törekvéseket, érdeklődéseket és szokásokat vallanak a magukénak. Ezt talán valami megfoghatatlan köteléknek, sorsközösségnek és »népiségnek« lehetne nevezni.” (Graham 2004:3). Általában helytállóak ezek a megállapítások azokra a személyekre is, akik nem vagy csak ritkán járnak a helyi zsidó kulturális szervezetbe. Az ő zsidóságukhoz való viszonyuk sok tekintetben hasonlít azokéhoz, akik rendszeresen látogatják ezt a szervezetet.

„Istenben hiszek, de zsidó közösségbe még nem járok. Hangsúlyozom, még nem járok rendszeresen, nem tudom miért. De őszintén szólva, nagyon vágyom rá. Néha eljárók ide, akkor számomra is meglepően jól érzem magam. Tetszik, hogy nem állandóan a vallásról beszélgetünk, persze néha arról is, inkább az itt uralkodó zsidó szellemiség az, ami magával ragad. Erre nagyon nagy szükség van az életemben; nem tudom miért, de nagyon élvezem ezt a szellemiséget.”

„Én nem járok ebbe a szervezetbe, mert nem igazán érdekel. Vannak nem zsidó barátaim, inkább velük töltöm az időmet. Nekem mindegy, hogy ki zsidó vagy ki nem az, az a lényeg, hogy jól kijöjjünk egymással. De ha a zsidóságra vagy kíváncsi, akkor azt mondhatom, hogy zsidónak tartom magam, nem híresztelem magamról, de nem is titkolom. Ha rákérdeznek, akkor nem tagadom le magam. Ettől függetlenül ugyanolyan zsidónak tartom magam, mint aki jár zsinagógába vagy ebbe a szervezetbe, nem hiszem, hogy bármivel is nagyobb zsidók lennének, mint én. Fontos nekem a zsidóságom, csak épp nem annyira, mint másoknak, de zsidónak tartom magam.”

A zsidó etnicitás határainak manifesztációihoz hozzátartozik, hogy a zsidó egyén szakít az asszimiláció folyamatával, hiszen belátja, hogy az asszimiláció nem hozta el a hozzá fűzött reményeket – társadalomtörténeti okokból. A tradicionális beilleszkedéshez való viszonyukról is kérdeztük őket, a következő válaszokat kaptuk:

„A névmagyarosítás menekülés a zsidóság elől, hogy ne látszódjon rajta, hogy ő zsidó. Nekem legalábbis még soha nem fordult meg a fejemben, hogy a nevem helyett mást használjak.” (A megkérdezettnek jellegzetes zsidó neve van – J. Gy.)

„Véleményem szerint az ember igazából nem tud kitérni. Már többen is mondták nekem, hogy a zsidósághoz hozzá lehet térni, de ki nem. És ez nagyon így van. Az ember zsidó múltját nem tudja levetkőzni. Nem tud attól elszakadni, hogy ő zsidó, mert mindig ott van benne, hogy ő zsidó. Én biztos sohasem térnék ki, nincs olyan ok. Egy újbóli holocaust miatt sem, sem egy házasság miatt sem.”

„Szerintem nevet változtatni, vagy vegyes házasságot kötni azért, hogy ezzel megmeneküljek az esetleges üldözés elől, butaság. Az ember vállalja

magát minden körülmények között. Én nagyon büszke vagyok arra, hogy az őseim a holocaust idején nem változtatták meg nevüket, vallásukat nem hagyták el. Azt hiszem, én is hasonlóképpen cselekednék, mint ők.”

A partikuláris zsidó csoportazonosság következő legerősebb kohéziós komponense körükben a holocaust- és a sorsközösség emléke. Meglátásunk szerint azért nem ez a legdominánsabb – mint azt fentebb már említettük –, mert a holocaust tényét a mai napig, bizonyos fokig, tabuként kezelik családjukban, a szülők, nagyszülők szűkszavúan nyilatkoznak róla, egymás között azonban már nyíltan beszélnek erről. A válaszadók nem sokkal több mint a fele dokumentumfilmek és/vagy történelemkönyvek útján szerezte be alapvető információit a holocaustról, amelyről ők – elmondásuk szerint – gyermekeiknek már őszintén, részletesen fognak majd beszélni. A holocaustról való tudásuk nincs rájuk stigmatizáló hatással, éppen fordítva, a sorsközösség pozitív tudatát élénkíti bennük. Úgy ítélik meg, hogy a debreceni – és persze a magyar – zsidóság történelme a hazai társadalomtörténeti folyamatok keretébe organikusan illeszkedik, annak elidegeníthetetlen részét alkotja.

Emellett nemcsak a helyi zsidó csoportokkal érznek összetartozást, hanem Izrael államhoz is igen mély érzelmi szálak fűzik őket – ebben a vonatkozásban nem térnek el az országos átlagtól. A válaszadók kevesebb, mint fele járt már Izraelben, de a többiek is szeretnék legalább két éven belül kijutni oda. Ezt azzal indokolták, hogy emocionálisan is kötődnek Izraelhez, pszichés biztonságot nyújt számukra, konfliktusok esetén inkább oda vándorolnának, mint Amerikába, vagy más nyugati országba.

„Izrael létezése biztonságot ad nekem. Ha katasztrófálissá válik a helyzet, akkor van hova menni. Eddig ott volt Amerika, de Amerika nem vonz igazából, inkább Izrael. Izraelre azért vagyok büszke, mert ahogy megalakult, háborúval kezdett, és ezt túlélte. Mindig túléli a háborúkat, és ez büszkeséggel tölt el.”

„Nagyon örülök, hogy Izrael ismét államként működik, számomra nagy biztonságot ad. Ha valami probléma lenne az országban, például a... (egy szélsőjobboldali párt nevét említi – J. Gy.) hatalomra kerülne, csak felülnék a gépre, és három óra alatt otthon lennék. Azt hiszem, azért nem vándorolnék ki, mert szeretem Magyarországot, de ha a helyzet úgy hozná, elhagynám ezt az országot.”

Összességében elmondható, hogy a debreceni zsidó ifjúság közösségében egyértelműen megjelentek az etnikai identitás határvonalai, amelyek – ha ezek a tendenciák nem változnak – az idő múlásával, valószínűsíthetően, egyre inkább tetten érhetővé válnak világértelmezésükben, jövőképükben is. Nyíltan és bátran vállalják zsidó etnikai identitásukat a széles nyilvánosság előtt, önazonosságuk konstruktív jellegű, szakítottak felmenőik reaktív identitásával.

A csoportazonosság szóban forgó tartalmai, keretei azonban még sok tekintetben képlékenyek, kiforratlanok, egyes szegmensei elég nagyfokú intenzitással működnek, mások pedig kevésbé ilyen erősségűek, éppen ezért a későbbi strukturális változások nyomon követése további komoly szociológiai valamint szociálpszichológiai vizsgálatokat igényelnek majd – teoretikus és empirikus vonatkozásokban is. Többek között még ezért sem lehet teljes bizonyossággal megmondani, hogy az etnikai identitásból származó újfajta integráció milyen sikerrel jár majd a közeli és a távolabbi jövőben. Lezáratlan továbbra is a kérdés – debreceni vonatkozásban is –, hogy „megvan-e a kellő tolerancia a mai magyar társadalomban a zsidó (és nem csak a zsidó) identitásproblémák integrációs szellemű, az öntudatos »másságot« elismerő megoldáshoz” (Kovács 1988: 612).

Irodalom

- ERŐS FERENC–KOVÁCS ANDRÁS–LÉVAI KATALIN (1985): „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” *Medvetánc*, 2–3: 129–145.
- GRAHAM, DAVID (2004): Zsidó identitás az új Európában.
www.szombat.com/index.php?module=articles&tunc=display&aid=30
- GYÖRI SZABÓ RÓBERT (1997): *A kommunista párt és a zsidóság*. Kiskunlacháza: Windsor Kiadó.
- HELLER ÁGNES (2001): Elismerés és identitás. www.tek.bke.hu/tek20/filozofia_2.html
- HONNETH, AXEL (1997): *Elismerés és megvetés*. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- KARÁDY VIKTOR (1997a): Asszimiláció és társadalmi krízis. In: Karády Viktor (szerk.): *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Pécs: Cserépfalvi Kiadó. 114–150.
- KARÁDY VIKTOR (1997b): Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? In: Karády Viktor (szerk.): *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Pécs: Cserépfalvi Kiadó. 151–196.
- KARÁDY VIKTOR (2001a): Felekezet és etnicitás az ipari társadalmakban – Vázlat a partikuláris státuszazonosság elméletéről, különös tekintettel a jelenkori zsidóságra. In: Karády Viktor: *Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. 10–39.
- KARÁDY VIKTOR (2001b): Traumahatás és menekülés – A zsidó vallásváltók szociológiája 1945 előtt és után. In: Karády Viktor (szerk.): *Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság alakváltozásai Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. 163–272.
- KOVÁCS ANDRÁS (1988): Az asszimilációs dilemma. *Világosság*, 8–9: 605–612.
- KOVÁCS ANDRÁS (1992a): Asszimiláció, antiszemitizmus, identitás. A zsidóság a modern magyar társadalomban. Hogyan éljük túl a huszadik századot? In: Vig Monika (szerk.): *Hogyan éljük túl a XX. századot?* Budapest: Magyar Narancs Alapítvány. 262–285.
- KOVÁCS ANDRÁS (1992b): Identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. *Világosság*, 4: 280–291.
- KOVÁCS ANDRÁS (1997): Asszimiláció és identitáskeresés. *Kritika*, 11: 7–8.
- KOVÁCS ANDRÁS (2002): *Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon. Egy szociológiai kutatás eredményei*. Budapest: Szombat, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület.
- TAYLOR, CHARLES (1996): Az elismerés politikája. *Café Babel*, 3: 57–77.
- ZEKE GYULA (1990): Statisztikai mellékletek (1735–1949). In: Horváth Pál–Lendvai L. Ferenc–Sohár Anikó (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet. 185–199.